

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE (OOST-VLAANDEREN, BELGIË) EN ZIJN BEVOORRADING

door Wouter Dhaeze¹ en Hugo Thoen²
met de medewerking van Frédéric Hanut³

1 Inleiding

Het Romeinse kamp van Maldegem-Vake werd al meerdere malen in de *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* voorgesteld. De paleo-ecologen Jan Bastiaens en Cyriel Verbruggen⁴ bestudeerden de zaden en vruchten van enkele contexten van het kamp. De archeologen Hugo Thoen en Wim De Clercq⁵ wijdden een artikel over de Gallo-Romeinse aanwezigheid in Adegem en Maldegem. Hierin werd gewezen op de belangrijke rol van het kamp van Vake voor de Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland.

In de huidige bijdrage willen we meer aandacht vestigen op het kamp zelf, waarbij we achtereenvolgens zullen blijven stilstaan bij het verdedigingssysteem en de binnenbebouwing, de troepensterkte, de chronologie, de historische context en de strategische inplanting. Daarna willen we de bevoorrading van het kamp uitvoerig behandelen⁶. De bevoorrading van een gestationeerde leger eenheid was één van de belangrijkste aspecten van de militaire organisatie. Enkel door een goede bevoorrading kon de oorlogsmachine gesmeerd lopen. Voor een beter begrip van de bevoorrading van het kamp van

¹ Aspirant van het Bijzonder Onderzoeksfonds (B.O.F.) van de Universiteit Gent, verbonden aan de Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Blandijnberg 2, B-9000 Gent.

² Hoogleraar Provinciaal-Romeinse archeologie, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Blandijnberg 2, B-9000 Gent.

³ Aspirant van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (N.F.W.O.). Centre de Recherches d'Archéologie Nationale (UCL), Avenue du Marathon 3, B-1348 Louvain-la-Neuve.

⁴ J. Bastiaens en C. Verbruggen, 'Archeobotanisch onderzoek van het Romeinse kamp van Maldegem-Vake (Oost-Vlaanderen, België). Macroresten van de opgravings-campagnes 1986 en 1987', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks* - XLIX, 1995, pp. 33-45.

⁵ H. Thoen en W. De Clercq, 'De Gallo-Romeinse aanwezigheid in Adegem en Maldegem', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks* - XLIX, 1995, pp. 1-31.

⁶ De legerbevoorrading was één van de behandelde thema's in de licentiaatsverhandeling: W. Dhaeze, *Het castellum van Maldegem-Vake. Studie van het verdedigingssysteem en de bevoorrading*, Universiteit Gent, 2000 (promotor Prof. Dr. H. Thoen).

Maldegem-Vake, bezet in de jaren 172-174 na Chr., willen we ook kort de legerbevoorrading tijdens de Hoge Keizertijd (27 v. Chr.-275 na Chr.), de periode waarin de versterking van Maldegem-Vake operationeel was, in zijn algemeenheid schetsen.

2 Het *castellum* van Maldegem-Vake

2.1 Inleiding

Het Romeinse kamp van Maldegem-Vake werd ontdekt op het eind van de jaren '70 tijdens luchtverkenning uitgevoerd door piloot Jacques Semey (fig. 1). In de gewassen merkte hij een dubbel lineair spoor op, dat zich aftekende als twee parallel lopende, donkere banden. Naarmate verdere vluchten werden ondernomen, bleken deze sporen te behoren tot eenzelfde vierkante structuur van ca. 157 m zijde. In 1984 werd door Jan Vanmoerkerke en Jacques Semey een controle op het terrein uitgevoerd. Uit het onderzoek van de proefsleuf bleek dat de twee donkere banden op de luchtfoto's door de mens gegraven grachten zijn. Dankzij het vondstenmateriaal, bestudeerd door Hugo Thoen, konden deze structuren in de 2de eeuw na Chr. gedateerd wor-

Fig. 1. Luchtfoto van het Romeinse kamp van Vake. De twee spitsgrachten tekenen zich duidelijk af in weiland (links), raaigras (midden) en maïsveld (rechts) - (Foto J. Semey, nr. 49820)

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

den⁷. De interesse was meteen gewekt. Het toenmalige Seminarie voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Gent startte nog in datzelfde jaar onder leiding van Hugo Thoen met systematische opgravingen. Die duurden tot 1992. Daarbij werd ongeveer een derde van het Romeinse kamp onderzocht⁸. Wegens het uitzonderlijk wetenschappelijke belang werd de archeologische site van Vake bij besluit van 22 juni 1994 als monument beschermd door de toenmalige bevoegde minister, de heer Johan Sauwens.

2.2 Hoe was het kamp opgebouwd?

De versterking heeft een perfecte vierkante plattegrond van 157,50 m buitenwerks (= ca. 500 Romeinse voet) en omvat dus een areaal van bijna 2,5 ha. Op basis van het grondplan en de structuren weten we dat het om een *castellum* gaat, d.w.z. een kleiner kamp voor een hulptroep. De versterking was volledig in hout en aarde opgetrokken; in de Duitse literatuur spreekt men van een *Holz-Erde-Kastel*⁹. (fig. 2)

2.2.1 Het verdedigingssysteem

Het kamp heeft een klassiek Romeins verdedigingssysteem, bestaande uit twee spitsgrachten (*fossae*) en een aarden wal met palissade (*vallum*). De twee grachten waren ongeveer 4 m breed en 2 m diep. Helemaal onderaan hadden ze een klein geultje (zgn. *ankle breaker*). Het wallichaam van het *vallum*

⁷ J. Semey en J. Vanmoerkerke, 'Versterkt Romeins site te Maldegem-Vake (Oost-Vlaanderen)', *VOBOV -info. Driemaandelijks Kroniek van het Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Oost-Vlaanderen*, 14, 1984, pp. 15-20.

⁸ De belangrijkste resultaten van de opgravingen en de tussentijdse rapporten vindt men in:

- H. Thoen en N. Vandermoere, *The Roman fortified Site at Maldegem (East Flanders). 1984 Excavation Report*, (= *Scholae Archaeologicae*, 2), Gent, 1985.

- H. Thoen en N. Vandermoere, *The Roman fortified Site at Maldegem (East Flanders). 1985 Excavation Report*, (= *Scholae Archaeologicae*, 6), Gent, 1986.

- H. Thoen, *The roman fortified site at Maldegem (East Flanders). 1986 Excavation Report*, (= *Scholae Archaeologicae*, 9), Gent, 1988.

- H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem (Flandre Orientale, Belgique) et les invasions des Chauques en 172-174 de notre ère', in: H. Thoen, J. Bourgeois, F. Vermeulen, Ph. Crombé en K. Verlaeck, *Studia Archaeologica. Liber Amicorum Jacques A.E. Nenquin*, Gent, 1991, pp. 185-200.

- H. Thoen, 'Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis. Het Romeinse kamp van Maldegem-Vake', *Heemkundige Kring 'Het Ambacht Maldegem'*, Jaarboek 1996, 1996, pp. 253-274.

⁹ A. Johnson (übersetzt von G. Schulte-Holtey, bearbeitet von D. Baatz), *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches*, (= *Kulturgeschichte der Antiken Welt*, Band 37), Mainz am Rhein, 1987, pp. 70-71.

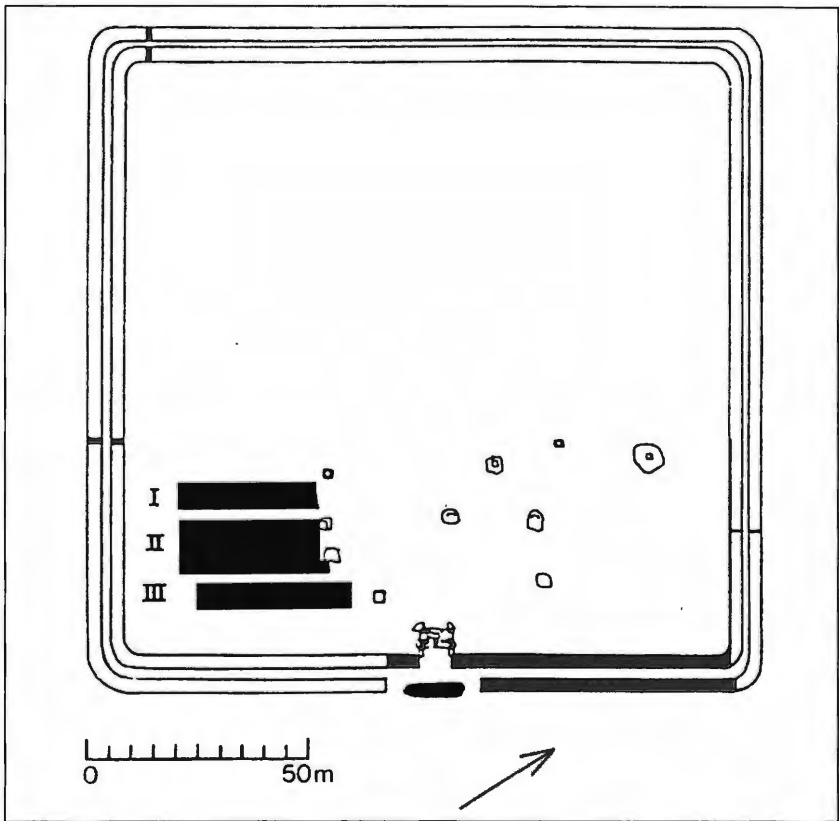

Fig. 2. Plattegrond van het Romeinse castellum van Maldegem-Vake - (H. Thoen, 1996, fig. 4)

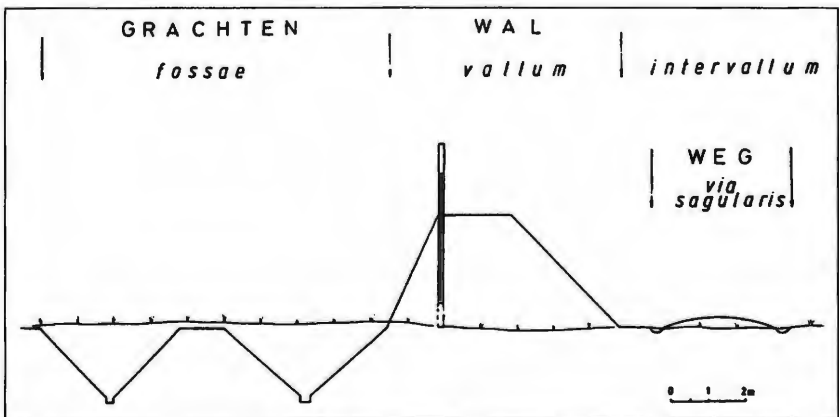

Fig. 3. Schematische voorstelling van het verdedigingssysteem van het Romeinse kamp van Maldegem-Vake - (H. Thoen, 1996, fig. 5)

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

bestond uit zand en was bekleed met plaggen. Rekening gehouden met een normale helling van 65° aan de frontzijde en 45° aan de kampzijde¹⁰, moet de wal een hoogte gehad hebben van ca. 3 m en dit met een basisbreedte van 6,40 m en een loopvlak bovenaan van ca. 2 m. De hoogte van de borstwering bedroeg normaal 2 m. Het *vallum* had dus een totale hoogte van ongeveer 5 m¹¹. (fig. 3)

Het onderzoek in de noordoostelijke sector heeft uitgewezen dat aan de vier hoeken van het *castellum* houten torens waren opgericht. In deze sector was de plaats van de hoektoren duidelijk gemarkeerd door talrijke ijzeren spijkers, die bij het onderzoek van de dassenburchten aldaar werden gerecupereerd. Funderingen of andere overblijfselen werden niet weergevonden, zodat we mogen besluiten dat de basis van de toren volledig in de aarden wal van het *vallum* was ingegraven¹².

In het midden van elke zijde bevond zich een toegangspoort, opgetrokken in hout. Tot hiertoe kon alleen de oostelijke toegangspoort worden vrijgelegd. Het poortgebouw had een vierkante plattegrond van 9 m zijde en sloot langs beide zijden aan bij het aarden *vallum*. Het poortgebouw was langs weerszijden geflankeerd door twee houten hoektorens. De poortdoorgang was ca. 3 m breed en was afgesloten door twee draaiportalen van elk 1,50 m breedte. Deze eerder kleine toegang pleit ervoor dat het vermoedelijk gaat om de *porta decumana*, d.w.z. de toegangspoort gelegen aan de achterzijde van het kamp. (fig. 4)

In het midden van elk van de vier zijden van het kamp waren de grachten onderbroken voor een toegangsweg tot het kamp. Deze opening werd echter geblokkeerd door een grote kuil, een *titulum*, met een lengte van 13,80 m, een breedte van 4,40 m en een diepte van 2 m. Dit systeem noodzaakte de vijand om bij de bestorming van het poortgebouw zich in twee groepen op te splitsen, waardoor ze kwetsbaarder werden voor de speren, pijlen en werpstenen (*infra*) van de Romeinse verdedigers¹³.

In het *intervallum*, d.i. de ruimte tussen de aarden wal en de barakken, bevond zich de *via sagularis*, de weg die rondom het kamp liep. De wegen binnenin

¹⁰ A. Johnson (übersetzt von G. Schulte-Holtey, bearbeitet von D. Baatz), *op. cit.*, p. 72.

¹¹ H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), p. 187; *Id.*, 'Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis ...', (zie noot 8), p. 258.

¹² H. Thoen, 'Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis ...', (zie noot 8), p. 262.

¹³ *Ibid.*, pp. 258 en 262.

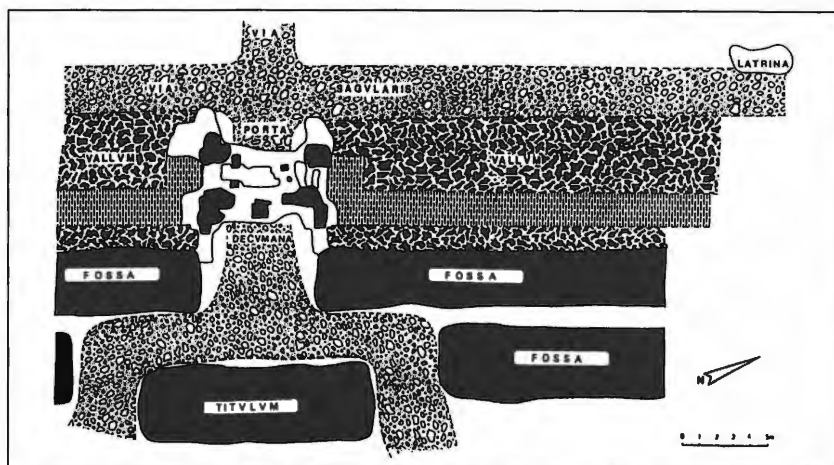

Fig. 4. Plan van de verdediging ter hoogte van de porta decumana - (H. Thoen, 1996, fig. 9)

het kamp hadden oorspronkelijk een stenen bestrating van brokken Paniseliaanse zandsteen (*infra*)¹⁴.

2.2.2 De binnenbebouwing

Met een zijde van ca. 115,5 m (= ca. 400 Romeinse voet) had het bebouwde areaal een oppervlakte van ruim 1,3 ha. De gebouwen waren, althans in de opgegraven sector, alle in hout opgetrokken. Naast de overblijfselen van barakken, werden ook een tiental waterputten, een toiletgebouw (*latrina*), een werkplaats (*fabrica*) en een centraal gelegen officieel gebouw, waarvan de functie nog niet gekend is, aangetroffen¹⁵.

In de zuidoostelijke sector werden drie barakken weergevonden, waaronder twee enkelvoudige en één dubbele. Ze werden parallel aangelegd, met ertussen telkens een weg van 2,5 m breedte. Ze zijn 33 m lang en 6,50 m breed (de dubbele barak is twee keer zo breed). Bij barak III werd langs de zuidzijde een annex van 3,30 m aangebouwd, wellicht het kantoor van de *centurio*. De twee enkelvoudige barakken (I en II) zijn éénschepige gebouwen en waren manschapbarakken waarin telkens een *centuria* (= 80 manschappen) gelegerd was. Bij de dubbele barak (II) vertoont de westelijke ruimte IIA een gelijkwaardige constructie. Het oostelijke deel IIB vertoont een afwijkende constructie: een rij zware nokpalen wijst op een functie als paardenstal; de ruiters waren vermoedelijk gelegerd in het aansluitende barakgedeelte¹⁶. (fig. 5)

¹⁴ *Ibid.*, p. 266.

¹⁵ *Ibid.*, p. 264.

¹⁶ *Ibid.*, p. 264.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

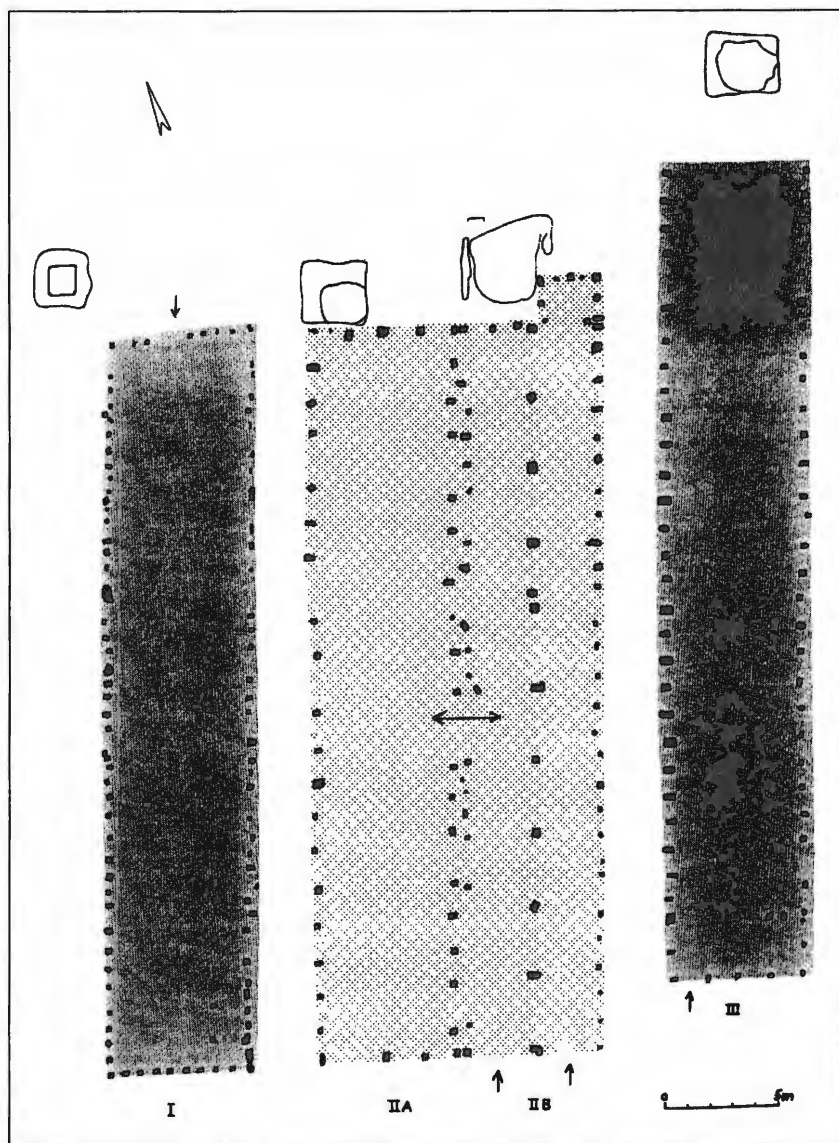

Fig. 5. Plattegrond van de barakken van Maldegem-Vake - (H. Thoen, 1991, fig. 6)

2.3 Het contingent

In het *castellum* van Maldegem-Vake was een gemengde hulptroep, d.w.z. een eenheid bestaande uit infanterie en cavalerie (*cohors equitata*), gelegerd. Voorlopig kan nog niet uitgemaakt worden of het een 500-koppige (*cohors quingenaria equitata*), dan wel een 1000-koppige (*cohors milliaria equitata*) eenheid betrof¹⁷.

2.4 De chronologie

Dankzij de munten kunnen we het kamp goed dateren. Als *terminus post quem* voor de bouw van het *castellum* is er een *sestertius* van Marcus Aurelius, geslagen in Rome in 170/171 na Chr. Deze munt werd gevonden in een karrenvoor van een aardeweg die in gebruik was tijdens de opbouw van het kamp¹⁸. De jongste munt uit de tijd van het *castellum* is opnieuw een *sestertius* van Marcus Aurelius, maar dan geslagen in Rome in 171/172 na Chr. Deze munt is een goede *terminus post quem* voor de opgave van het *castellum*¹⁹. Interessant voor de datering is ook een *aureus* van keizer Trajanus. Het slijtage-onderzoek van deze munt bevestigde dat het kamp in gebruik was in de jaren 172-174 na Chr.²⁰ (fig. 6)

Fig. 6. Aureus van keizer Trajanus (112-115 na Chr.) (voor- en keerzijde) - (Opname M. Thoen)

¹⁷ H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), pp. 192-193.

¹⁸ H. Thoen, *The roman fortified site at Maldegem (East Flanders)*. ... (zie noot 8), p. 24; *Id.*, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), p. 193.

¹⁹ W. Dhaeze, *op. cit.*, *Deel II. Materiaalstudie*, p. 92.

²⁰ J. Van Heesch, *De muntcirculatie tijdens de Romeinse tijd in het Noordwesten van Gallia Belgica. De civitates van de Nerviers en de Menapiërs (ca. 50 v.C. - 450 n. C.)*, Brussel, 1998, p. 89.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

Niet enkel de munten, maar ook de archeologische en pedologische gegevens tonen aan dat het kamp slechts kortstondig in gebruik was. Het pedologisch onderzoek van de spitsgrachten en de *titulum* toonden duidelijk aan dat het kamp slechts twee korte fasen gekend heeft (enkele seizoenen tot enkele jaren). Tijdens de eerste periode werden de spitsgrachten gegraven bij een lage grondwatertafel (najaar); dezelfde winter nog brokkelden de wanden af en slibden de grachten onderaan toe. In de lente/zomer van het volgende jaar werden de spitsgrachten hergraven. Om erosie te vermijden werden de wanden bedekt met veldstenen en zoden; de bodem van de spitsgrachten bevond zich tijdens de tweede periode op een hoger niveau²¹. De goede conservering van de plaggen, aangetroffen in de vulling van de spitsgrachten en afkomstig van de bekleding van de aarden wal, toont aan dat het *castellum* slechts enkele seizoenen in gebruik was. Ook archeologische gegevens wijzen op het kortstondige karakter van het *castellum*. Zo wijst de funderingswijze van de barakken op lichte barakken in hout en vakwerk. Ook het geringe vondstenmateriaal toont aan dat de Romeinse soldaten er niet lang hebben verbleven.

2.5 De historische context

Op basis van een historische bron²², namelijk een tekst uit de *Vita Didii Iuliani*, kan het *castellum* van Maldegem-Vake gecorreleerd worden met de invallen van de *Chauci*. Deze *Chauci*, een zeevaardersvolk dat aan de monding van de Elbe leefde, viel *Gallia Belgica* binnen in de jaren 172-174 na Chr. Dit gebeurde tijdens het gouverneurschap van Didius Iulianus (keizer van 8.III-1.VI.193). Met hun boten drongen ze *Gallia Belgica* binnen via de geulen in het kustgebied en verder langs de grote rivieren tot diep in het binnenland. Talrijke brandlagen, sporen van verwoesting en muntschatten tonen aan dat de *Chauci* vooral tussen de Noordzee/het Kanaal en de Somme opereerden²³.

²¹ H. Thoen, 'Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis ...', (zie noot 8), p. 258.

²² *Vita Didii Iuliani* I, 6-9: "*Inde Belgicam sancte et diu rexit. Ibi Cauchis Germaniae populis, qui Albim fluvium adcolebant erumpentibus restitit tumultuariis auxiliis provincialium. Ob quae consulatum meruit testimonium imperatoris.*" ("Daarna heeft hij Belgica bestuurd, onberispelijk en geruime tijd. Daar bood hij weerstand aan de Cauchische volkeren van Germania, die woonden bij de Elbe en waren uitgebroken, met in der haast bijeengebrachte hulpstroepen gerekruteerd onder de bewoners van de provincie. Hierdoor werd hem op gezag van de keizer het consulaat toegekend.")

²³ Voor meer uitvoerige informatie zie H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), pp. 193-198. Een goede samenvatting vindt men ook in: D. Lamarq en M. Rogge (red.), *De Taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Leuven, 1996, pp. 59-67.

De invallen van de *Chauci* waren geen geïsoleerde gebeurtenis. De *Chauci* waren één van de vele stammen die tijdens de regeerperiode van keizer Marcus Aurelius (161-180 na Chr.) het Romeinse Rijk ernstig bedreigden en zelfs het definitieve einde van de *Pax Romana* zouden in de hand werken. Tijdens de eerste jaren van de regering van Marcus Aurelius was er de oorlog tegen de Parten. Vanaf 166/167 na Chr. bedreigden diverse Germaanse stammen, waaronder de *Marcomanni* en de *Quadi*, de Donau-*limes* en staken deze zelfs geregeld over, waardoor ze een rechtsstreekse bedreiging gingen vormen voor het moederland Italië. Ook langs de Rijn-*limes* was het niet rustig: tot twee keer toe vielen de *Chatti* (162 na Chr. en 165-167 na Chr.) *Germania* binnen. Enkele jaren later maakten de *Chauci* Noord-Gallië onveilig. Ook in *Britannia* was het onrustig: de Muur van Antoninus Pius werd herhaaldelijk door de *Caledonii* bedreigd²⁴.

Het grote verschil tussen de invallen van de *Chauci* en die van de andere Germaanse stammen is dat de *Chauci* via de Noordzee opereerden. Op die manier slaagden ze erin de Rijn-*limes* met de enorme troepenconcentraties te ontwijken en het Rijk binnen te vallen waar geen of weinig tegenstand te verwachten was. *Gallia Belgica* was namelijk een rustige, keizerlijke provincie, veraf gelegen van de woelige grenzen. Sinds de beide *Germaniae* (*Germania Superior* en *Germania Inferior*) tussen 82 en 90 na Chr. als zelfstandige provincies van *Gallia Belgica* waren afgescheiden, werd de concentratie van de troepenmacht in deze grensprovincies nog opgedreven. Uit de passage in de *Vita Didii Iuliani* blijkt dat de Romeinen niet voorbereid waren op een inval via de Noordzee, wat bewezen wordt door de talrijke verwoestingen in het gebied tussen Noordzee en Somme. Merkwaardig is wel dat noch de *Classis Britannica*, noch de *Classis Germanica* deze inval hebben kunnen verhinderen.

Gallia Belgica moest dus zo snel mogelijk in het defensief. Didius Iulianus, de toenmalige gouverneur, nam de militaire leiding van de operatie op zich. Deze eminente strateeg had het grote voordeel dat hij reeds ervaring had opgedaan bij zijn strijd tegen de *Chatti* in 165-167 na Chr. In zijn functie van gouverneur van *Germania Superior* en van bevelvoerend commandant van het *legio XXII Primigenia*, gestationeerd te Mainz, had hij een vijftal jaar eerder immers reeds de *Chatti*, die de Rijn waren overgestoken, verslagen²⁵.

²⁴ Voor een uitgebreid overzicht van de krijgsverrichtingen onder Marcus Aurelius kan de lezer zich richten naar H.W. Böhme, 'Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166-180 n. Chr.)', in: *Festschrift Hans-Jürgen Hundt zum 65. Geburtstag. Dargebracht vom Kollegium des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Teil 2: Römerzeit. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 22. Jahrgang, 1975, Bonn, 1977, pp. 153-217.

²⁵ H. Thoen, 'Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis ...', (zie noot 8), p. 268; W. Meyers, *L'administration de la province romaine de Belgique*, (= *Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, VIII), Brugge, 1964, p. 55.

2.6 Strategische inplanting

Vermits Didius Iulianus nauwelijks eigen troepen ter beschikking had, moesten er soldaten uit andere provincies worden gedetacheerd. Als we de historische bron²⁶ mogen geloven dan zouden we kunnen denken dat Didius Iulianus beroep deed op veteranen, ex-militairen die zich na hun legerdienst in *Gallia Belgica* hadden gevestigd²⁷. De tekst gaat immers als volgt: “*Daar (= Gallia Belgica) bood hij (= Didius Iulianus) weerstand ... met in der haast bijeengebrachte hulpstroepen gerekruteerd onder de bewoners van de provincie.*” Vraag blijft of er met ‘provincie’ *Gallia Belgica* bedoeld wordt. Er is namelijk een element dat er op zou kunnen wijzen dat de hulpgroep uit *Germania (Inferior)* afkomstig was. Petrografisch onderzoek van de werpkeien (*infra*) toont aan dat deze projectielen afkomstig zijn van een oud Maasterras gelegen tussen Maastricht en Luik. De eenheid die op doortocht was naar Maldegem-Vake bracht ongetwijfeld van deze plek zijn munitie mee²⁸.

Het *castellum* van Maldegem-Vake werd op een strategische plaats opgericht. Het is gelegen op één van de laatste zandruggen vóór de eigenlijke kustvlakte, ca. 1 km ten westen van het riviertje de Ede²⁹. Uit dezelfde periode stammen ook nog twee andere kampen, namelijk het *castellum* van Aardenburg en dat van Oudenburg. Het *castellum* van Aardenburg, dat gezien wordt als de opvolger van het kamp van Maldegem-Vake, werd opgetrokken omstreeks 175 na Chr.³⁰. Het eerste *castellum* van Oudenburg (Oudenburg I) zou uit dezelfde tijd stammen³¹. Net zoals Aardenburg ligt Oudenburg op een pleistocene zandrug die onmiddellijk aansluit bij de kustvlakte. De *castella* van Maldegem, Oudenburg en Aardenburg vormden een onderdeel van een duidelijke tactiek, die erin bestond om de penetratieroutes (geulensysteem) in het kustgebied af te sluiten en te blokkeren door de oprichting van forten op de rand van kustvlakte en zandstreek. De *castella* van Maldegem en Aardenburg sloten de Ede af, Oudenburg I het geulensysteem tussen Nieuwpoort (Spermaliegeul) en Bredene³². De relatie Maldegem-Aardenburg toont aan

²⁶ Zie noot 22.

²⁷ D. Lamarcq en M. Rogge (red.), *op. cit.*, p. 63.

²⁸ H. Thoen, ‘Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis ...’, (zie noot 8), p. 270.

²⁹ I. Heyse, ‘Physiographic Outline’, in: H. Thoen en N. Vandermoere, *The Roman fortified Site at Maldegem (East Flanders). 1984 Excavation Report, ...* (zie noot 8), pp. 13-14. De Ede ontspringt in de heuvels ten zuiden van Maldegem, loopt langs het *castellum*, vervolgens door Aardenburg; even ten zuiden van hedendaags Cadzand mondde deze rivier uit in een geul. Het traject van de Ede van Aardenburg tot aan de zeegeul wordt met de naam Rudannâ of Rodana aangeduid.

³⁰ H. Thoen, ‘Le camp romain de Maldegem ...’, (zie noot 8), p. 196.

³¹ *Ibid.*, p. 196.

³² Zie H. Thoen (red.), *De Romeinen langs de Vlaamse Kust*, 1987, fig. 31.

WOUTER DHAENZE EN HUGO THOEN

dat de Romeinen in eerste instantie het achterland trachtten te beschermen door middel van meer landinwaarts gelegen posities (Maldegem-Vake), om vervolgens de rand van de kustvlakte zelf te versterken (Aardenburg)³³. (figuren 7 en 8)

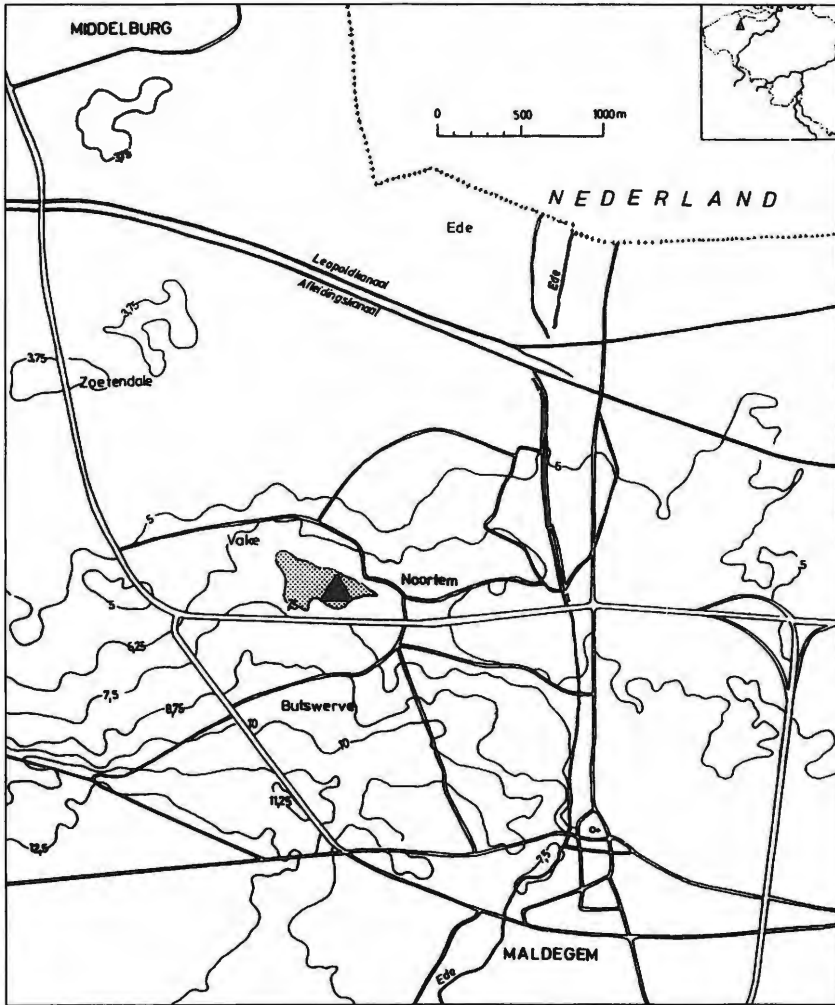

Fig. 7. Topografische ligging van het kamp van Vake - (H. Thoen, 1991, fig. 1)

³³ H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), p. 197.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

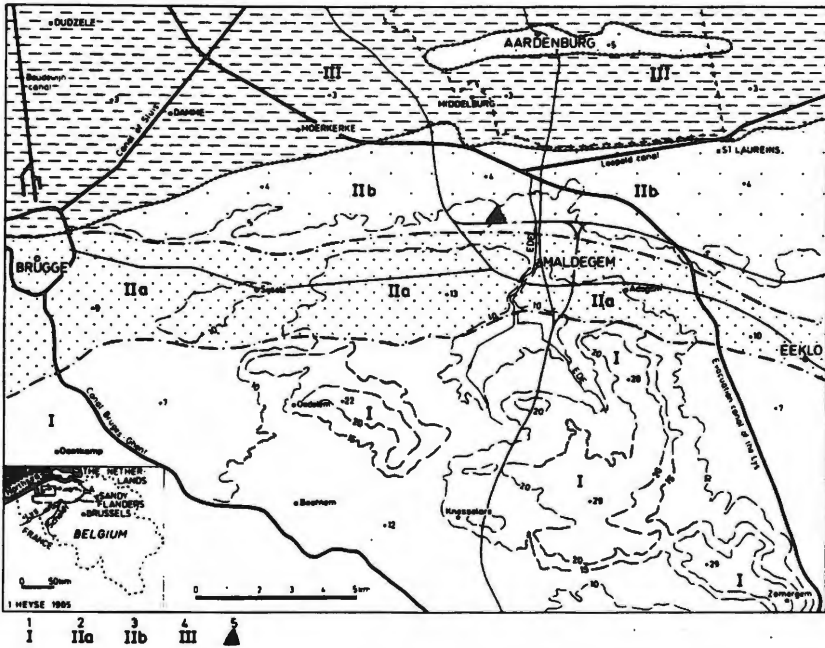

Fig. 8. Fysiografie van de omgeving van Maldegem-Vake (I. Heyse, in: H. Thoen en N. Vandermoere, 1985, fig. 5)

- Legende: 1. I - Heuvels van Oedelem-Zomergem-Adegem
 2. IIa - Dekzandrug Maldegem-Stekene
 3. IIb - Zandige accumulatie van de Vlaamse Vallei
 4. III - Kustvlakte (inclusief Polders van de Westerschelde)
 5. Castellum van Maldegem-Vake

Deze reeks van forten opgericht onder keizer Marcus Aurelius kunnen we beschouwen als de eerste kustverdediging van onze gewesten, de voorloper van de latere *Litus Saxonicum*. Ook tussen Aardenburg en Katwijk-Brittenburg, het meest westelijke punt van de Rijn-*limes*, werden onder Marcus Aurelius fortificaties opgericht om dit gebied, gekarakteriseerd door talrijke inhammen en riviermondingen, te beschermen. Omdat de kustlijn vele honderden meters naar het oosten is verschoven, zijn deze versterkingen verdwenen. Toch zijn er aanwijzingen voor enkele fortificaties die zowel vloot-eenheden als landeenheden konden vestigen: Oostvoorne, Goedereede-Oude Wereld en Walcheren-De Roompot³⁴. (fig. 9)

³⁴ W.A.M. Hessing, 'Het Nederlandse kustgebied', in: T. Bechert en W.J.H. Willems, *De Romeinse Rijksgrens tussen Moezel en Noordzeekust*, Utrecht, 1995, pp. 97-99; W. Hessing, R. Polak, W. Vos en S. Wynia, *Romeinen langs de snelweg. Bouwstenen voor Vechtens verleden*, Amersfoort, fig. 13.

Fig. 9. Kaart met de Romeinse kampen langs de Noordzee (naar: W. Hessing, R. Polak, W. Vos en S. Wynia, 1997, fig. 13)

- Van zuid naar noord:
- 46: Oudenburg
 - 45: Maldegem-Vake
 - 44: Aardenburg
 - 43: Walcheren-De Roompot
 - 42: Goedereede-Oude Wereld
 - 41: Oostvoorne
 - 39: Katwijk-Brittenburg

Didius Iulianus voltooide zijn opdracht vóór 175 na Chr. In dat jaar namelijk verkreeg hij het consulaat op voorstel van de keizer (*testimonio imperatoris*), wat erop wijst dat hij de *Chauci* met groot succes verdreven had³⁵.

³⁵ W. Meyers, *op. cit.*, p. 55.

3 De bevoorrading

3.1 De bevoorrading van het leger tijdens de Hoge Keizertijd

Welke middelen er werden aangewend om voedsel en goederen te verkrijgen, wie hiervoor instond en hoe deze goederen werden getransporteerd, zijn vragen waarop reeds meermaals werd gepoogd een antwoord te geven. Vooreerst dient echter gesteld te worden dat een éénsluitend antwoord op deze vragen niet bestaat, want de legerbevoorrading is niet in één enkel schema samen te vatten. Het feit dat de legioenen en hulptroepen over een groot deel van het Rijk verspreid waren, belette namelijk de creatie van een geïntegreerd systeem. De strategieën van bevoorrading waren afhankelijk van regio tot regio en waren voldoende flexibel om veranderende omstandigheden, zoals militaire bewegingen en veranderingen in troepensterkte, op te vangen. De keizer en zijn civiele en militaire ondergeschikten namen de verantwoordelijkheid op zich voor de organisatie van een toeleveringssysteem, dat aan een hoge mate van controle onderworpen was³⁶.

Dat de civiele inbreng in de legerbevoorrading even groot was als de militaire inbreng, wordt door nogal wat wetenschappers ten onrechte over het hoofd gezien. De legerbevoorrading kan het best gezien worden als een interactie tussen het leger, de handelaars en de civiele administratie.

3.1.1 De rol van de civiele administratie in de legerbevoorrading

De *procuratores Augusti* en hun medewerkers waren verantwoordelijk voor het innen van belastingen in natura, voor opvorderingen en voor aankopen op de vrije markt. Een deel van deze goederen was bestemd voor het leger³⁷. Belastingen in natura waren in de eerste twee eeuwen van onze jaartelling vermoedelijk de belangrijkste bron om het leger te bevoorraden³⁸. Ook in de derde eeuw bleef deze belasting belangrijk, maar werd vanaf dan gespecificeerd: keizer Septimius Severus (193-211 na Chr.) installeerde de *annona militaris*, een belasting die enkel en alleen ten goede kwam aan de militairen³⁹. Naast de belastingen in natura waren er de opvorderingen, eveneens een

³⁶ P. Garnsey en R. Saller, *The Roman Empire: economy, society and culture*, London, 1987, pp. 88-89.

³⁷ J. Remesal Rodríguez, 'Die Procuratores Augusti und die Versorgung des Römischen Heeres', in: H. Vetters en M. Kandler (Hrsg.), *Akten des 14. Internationalen limeskongresses 1986 in Carnuntum*, Teil 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1990, p. 59.

³⁸ L. Wierschowski, *Heer und Wirtschaft. Das römische Heer der Prinzipatszeit als Wirtschaftsfaktor*, (= Habelts Dissertationsdrucke Reihe Alte Geschichte, Heft 20), Bonn, 1984, p. 152.

³⁹ P. Garnsey en R. Saller, *op. cit.*, pp. 94-95.

belangrijke bron om het leger te bevoorraden⁴⁰. Deze opvorderingen hielden in dat de leveranciers verplicht werden om goederen aan het leger en de administratie te verkopen. De prijs voor deze goederen werd door de militaire en civiele administratie bepaald en lag gewoonlijk onder de marktprijs, soms zelfs tot één derde lager. In bepaalde gevallen werden goederen echter volgens de normale marktprijzen aangeschaft⁴¹.

De procuratoren regelden niet enkel de aanschaf van verzorgingsmiddelen voor het leger, ook stonden zij in voor het transport ervan. Hiervoor konden zij wagens, last- en trekdiere van de civiele bevolking opvorderen⁴², maar zij konden tevens een beroep doen op privé-handelaars (*negotiatores, mercatores, navicularii*) om deze goederen te transporteren. De contracten voor het transport van deze staatsgoederen aan het leger werden op veilingen onder de handelaars verdeeld. De overheid trok dergelijke handelaars aan door bepaalde monopolies toe te kennen, door subsidies uit te reiken en door het vervoer van deze goederen bestemd voor het leger, belastingvrij te maken⁴³.

De *praefectura annonae* te Rome met aan het hoofd de *praefectus annonae*, had als hoofdtak het volk van Rome van graan en olie te voorzien, maar coördineerde daarnaast ook de leveringen van graan en olie aan het leger⁴⁴. Deze dienst werkte nauw samen met de procuratoren die werkzaam waren in de verschillende provincies van het Rijk. Het best bestudeerd is de levering van olijfolie aan de *limes*-kampen. Dit gebeurde als volgt: nadat de hoofdagenten van de *praefectura annonae* in *Baetica* (Zuid-Spanje) de olijfolie door belastingen en openbare aankopen hadden verzameld, sloten ze contracten af met privé-handelaars die de olijfolie tot bij het leger transporteerden. In de provincies waar het leger gestationeerd was, ontvingen de procuratoren deze goederen van de handelaars; de olie werd door de procuratoren aan de

⁴⁰ *Ibid.*, p. 92.

⁴¹ L. Wierschowki, *op. cit.*, pp. 152-153, 156, 159-160.

⁴² S. Mitchell, 'Requisitioned transport in the Roman empire. A new inscription from Pisidia', *Journal of Roman Studies*, 66, London, 1976, pp. 106-131.

⁴³ C.R. Whittaker, *Les frontières de l'empire Romain*, (= Centre de recherches d'histoire ancienne, Volume 85), Paris, 1989, pp. 61-64; *id.*, 'Supplying the system: frontiers and beyond', in: J.C. Barrett, A.P. Fitzpatrick en L. Macinnes (eds.), *Barbarians and romans in North-West Europe from the later Republic to late Antiquity*, (= BAR International Series, 471), Oxford, 1989, pp. 71-72.

⁴⁴ J. Remesal Rodríguez, 'Die Procuratores Augusti ...' (zie noot 37), pp. 57-58; *id.*, *Heeresversorgung und die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der Baetica und Germanien. Materialien zu einem Corpus der in Deutschland veröffentlichten Stempel auf Amphoren der Form Dressel 20*, (= Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg, Heft 42), Stuttgart, 1997, p. 66; C. Carreras Monfort, 'Britannia and the imports of Baetican and Lusitanian amphorae', *Journal of Iberian Archaeology*, 1998, p. 157.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

legereenheden geleverd⁴⁵. Onder Marcus Aurelius (161-180 na Chr.) werd de *praefectura annonae* verder uitgebouwd. Binnen deze administratieve dienst werden procuratoren met speciale opdrachten aangesteld, zoals de *procurator ad oleum* (bevoorrading van olijfolie) en de *procurator ad solamina et horrea* (graanbevoorrading).

Waar nodig, werden speciale ambten en instanties voor de bevoorrading van specifieke gebieden opgericht. Een voorbeeld van zo'n ambt onder de regering van Trajanus (98-117 na Chr.) was de *curator bello Parthico ad ripam Euphratis*. Deze *curator* had als taak het Romeinse leger dat tegen de Parthen vocht, te bevoorraden. Onder Marcus Aurelius werd de *subpraefectura annonae* opgericht. Deze instantie had slechts één taak, namelijk de logistieke coördinatie van de bevoorrading van de Donaulegers⁴⁶.

De gouverneurs van de keizerlijke provincies, de *legati Augusti pro praetore*, en hun respectievelijke staf hielpen mee met de administratieve ondersteuning van de bevoorrading. In de keizerlijke provincies met één of meerdere legioenen bestond het *officium* hoofdzakelijk uit soldaten die uit deze legioenen waren gedetacheerd. Hun hoofdtaak bestond erin de administratie van het leger te regelen⁴⁷. Soldaten treffen we niet alleen aan in de *officia* (stafdiensten) van de gouverneurs van militaire provincies, maar ook in de *officia* van gouverneurs met provincies zonder legioen⁴⁸. Wellicht waren de gouverneurs van de provincies zonder legioen genoodzaakt om *officiales* te ontlenen uit naburige provincies, waar wel één of meerdere legioenen waren gestationeerd⁴⁹. Ook soldaten van eenheden hulptroepen werden naar het *officium* van de gouverneur gestuurd, zoals blijkt uit het *pridianum* van *Cohors I Hispanorum (infra)*.

Vaak werkten de hoogste instanties van de provincie, namelijk de gouverneur en de *procurator Augusti*, samen. Deze samenwerking is het duidelijkst in het kader van de *annona militaris (supra)*. De gouverneur en de *procuratores Augusti* waren beiden verantwoordelijk voor de coördinatie van het inzamelen en de verdeling van de goederen van deze *annona militaris*⁵⁰.

⁴⁵ J. Remesal Rodríguez, *Heeresversorgung ...* (zie noot 44), p. 66; C. Carreras Monfort, *op. cit.*, p. 162.

⁴⁶ J. Remesal Rodríguez, *Heeresversorgung ...* (zie noot 44), p. 82.

⁴⁷ B. Rankov, 'The governor's men: the *officium consularis* in provincial administration', in: A. Goldsworthy en I. Haynes (eds.), *The Roman army as a community*, Portsmouth, 1999, p. 17.

⁴⁸ F. Jacques en J. Scheid, *Rome et l'intégration de l'Empire (44 av. J.-C. – 260 ap. J.-C.)*. Tome I, *Les structures de l'empire romain*, Paris, 1990, p. 177.

⁴⁹ B. Rankov, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁰ J. Ott, *Die Beneficiarier. Untersuchungen zu ihrer Stellung innerhalb der Rangordnung des römischen Heeres und zu ihrer Funktion*, (= *Historia Einzelschriften*, 92), Stuttgart, 1995, p. 144.

3.1.2 *De rol van het leger in de bevoorrading*

Het leger verzorgde zijn manschappen van voedsel, gebruiksvoorwerpen zoals gebruiks aardewerk, wapens, kledij en schoenen. Voor deze goederen trok de legeradministratie een bepaald bedrag af van de soldij van de soldaat. Dit bedrag kwam overeen met de kosten voor zijn onderhoud en rantsoenering. Dit weten we door twee soldij-afrekeningen⁵¹ van Romeinse soldaten, één uit 81 en één uit 84 na Chr.⁵² In het kamp waren er soldaten die zorgden voor de voedselopslag en voedselverdeling en waren er klerken die het binnengekomen voedsel noteerden⁵³.

De legeradministratie van een kamp zond regelmatig soldaten uit voor het uitvoeren van opvoedingen en aankopen. Deze opvoedingen en aankopen werden dus niet enkel door de medewerkers van de procuratoren uitgevoerd (*supra*). Voor deze opvoedingen hadden de soldaten een *diploma* nodig. Over deze verrichtingen zijn we het best ingelicht door papyri, gevonden in Egypte; deze leren ons dat de soldaten kledij, dekens, touwen, olie, wapens, huiden, brandstof en kaf inzamelden⁵⁴. Voor het vervoer van deze goederen konden de soldaten beroep doen op eigen transportmiddelen⁵⁵, maar ook op transportmiddelen die van de civiele bevolking opgevorderd waren⁵⁶.

Het *pridianum*⁵⁷ van *cohors I Hispanorum veterana*⁵⁸, één van de belangrijkste bronnen over de legerbevoorrading, geeft een goed beeld van de verscheidenheid aan opdrachten die de soldaten konden uitvoeren. De legeradministratie van deze eenheid, gelegerd in *Moesia Inferior*⁵⁹, detacheerde haar soldaten zowel binnen als buiten de provincie. Een deel van hen die buiten de provincie werden gestuurd, kregen als opdracht in *Gallia* graan en kledij in te zamelen; gezien de afstand tussen *Moesia Inferior* en *Gallia* was dit toch een

⁵¹ *P. Gen. Lat.* 1 en 4.

⁵² J. Remesal Rodríguez, 'Die Procuratores Augusti ...', (zie noot 37), p. 58; *Id., Heeresversorgung ...* (zie noot 44), pp. 69-70; L. Wierschowski, *op. cit.*, pp. 153-154.

⁵³ R.W. Davies, *Service in the Roman army*, Edinburgh, 1989, pp. 33-68.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 51.

⁵⁵ Elke Romeinse legereenheid beschikte over zijn eigen wagens, trek- en lastdieren. Die dieren droegen de bagage bij de verplaatsing van de eenheid van het ene naar het andere kamp. Ze werden ook ingezet in de oorlogvoering, bij de bouw van het kamp en bij het transport van allerlei materiaal ter plaatse.

⁵⁶ S. Mitchell, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁷ Een *pridianum* bevat de naam van de eenheid, datum, plaats waar de eenheid gevestigd is en biografie van de commandant, gevolgd door een volledige inventaris van de manschappen, waarbij details gegeven worden over troepenbewegingen, toetredingen en detachementen.

⁵⁸ R.O. Fink., *Roman military records on papyrus*, Princeton, 1971, nr. 63.

⁵⁹ Noordelijke helft van Bulgarije en oostelijk deel van Roemenië.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

bijzondere prestatie (ca. 1500 km). Binnen de provincie werden er onder meer manschappen gestuurd naar de stafdiensten van de gouverneur en de procurator. Een ander deel werd over de Donau gestuurd om de voedseltoevoer te beveiligen; nog anderen werden naar graanschepen gezonden⁶⁰.

Net zoals de civiele administratie sloot ook het leger contracten af met handelaars. Over dit aspect zijn we het best ingelicht door enkele *Vindolanda*-schrijftafeltjes⁶¹. *Tabulae Vindolandeses* II, 180 en 343, leren ons dat civiele handelaars, vermoedelijk met een legercontract, graan van lokalen opkochten om ze dan vervolgens aan de leger eenheid in *Vindolanda* te leveren⁶². Er zijn ook aanwijzingen dat de legeradministratie rechtstreekse orders kon plaatsen bij producenten. In enkele Egyptische papyri⁶³ wordt aan wevers de opdracht gegeven om tunica's, mantels en dekens voor het leger te vervaardigen⁶⁴. Volgens sommige vorsers konden ook voor aardewerk directe bestellingen geplaatst worden. De Britse *black-burnished ware* (BB1 en BB2) is een vaak aangehaald voorbeeld. De industrieën die dit type van aardewerk vervaardigden zouden hun dominante rol verworven hebben omdat het leger orders bij hen plaatste⁶⁵. J.P. Gillam vermoedde een speciale overeenkomst tussen de industrie van BB1 en de muur van Hadrianus enerzijds en de industrie van BB2 en de muur van Antoninus Pius anderzijds⁶⁶. Een ander vaak vermeld voorbeeld is de Arretijnse *terra sigillata*. De exclusieve militaire con-

⁶⁰ R.O. Fink, *op. cit.*, p. 227; R.W. Davies, 'The daily life of the Roman soldier under the principate', in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II: Principat*, volume 1, Berlin, 1974, p. 319; J. Remesal Rodríguez, *Heeresversorgung ...* (zie noot 44), p. 69.

⁶¹ De houten schrijftafeltjes van *Vindolanda* (Chesterholm), een kamp aan de *Vallum Hadriani* (muur van Hadrianus), geven een goed beeld van de organisatie van het Romeinse leger en van de sociale en economische structuren in de grensprovincies. Temidden van deze schrijftafeltjes vinden we brieven, rekeningen en lijsten van voedsel en goederen. Ze zijn gepubliceerd in: A.K. Bowman, J.D. Thomas en J.N. Adams, 'Vindolanda: the latin writing-tablets', (= *Britannia monograph series*, 4), London, 1983 en in A.K. Bowman, J.D. Thomas en J.N. Adams, *The Vindolanda writing tablets (Tabulae Vindolandeses II)*, London, 1994.

⁶² A.K. Bowman, J.D. Thomas en J.N. Adams J.N., *The Vindolanda writing tablets, (Tabulae Vindolandeses II)*, London, 1994, pp. 121-122.

⁶³ *P. Oxy.* 2230 en 2760; *P. Ryl.* 189; *P. Berlin* 1, 564.

⁶⁴ D.J. Breeze, 'The fort at Bearsden and the supply of pottery to the Roman army', in: J.N. Dore en K. Greene (eds.), *Roman pottery studies in Britain and beyond*, (= *BAR International Series*, 30), Oxford, 1977, p. 137.

⁶⁵ D.P.S. Peacock, *Pottery in the Roman world: an ethnoarchaeological approach*, London and New York, 1982, p. 149.

⁶⁶ J.P. Gillam, 'Sources of pottery found on northern military sites', in: A. Detsicas (Ed.), *Current Research in Romano-British Coarse Pottery*, (= *CBA Res. Rep.* 10), London, 1973, pp. 53-62.

text van de verspreiding van deze *terra sigillata* in Augusteïsch Gallië en Germanië, lijkt het werk te zijn van leveranciers die onder contract werkten⁶⁷.

In heel wat gevallen stond de soldaat in voor een deel van zijn eigen onderhoud en dat van de legereenheid. De *castra* (legioenkampen) en vermoedelijk ook de *castella* (kampen van de hulptroepen) hadden beschikking over stukken grond (*territoria* en *prata*), waarop graangewassen werden verbouwd en waarop paarden, last- en trekdiere, en wellicht ook consumptievee, graasden. Op deze *territoria* werd eveneens natuursteen geëxploiteerd, hout ontgonnen en gejaagd⁶⁸. De legereenheid vervaardigde soms ook zijn eigen gebruiksvoorwerpen zoals aardewerk⁶⁹, gereedschap in ijzer, producten in leer en wapens⁷⁰. Zelfvoorziening was nodig in die gevallen waar de lokale bevolking onvoldoende goederen en voedsel kon verschaffen en er een gebrek was aan importproducten. Elke legereenheid telde in zijn rangen ook personen die het voedsel bereidden: slagers, bierbrouwers, bakkers, etc.

De soldaat gaf een deel van zijn soldij uit in de *canabae* en *vici*. Deze handelsnederzettingen bevonden zich aan de poorten van de legioenkampen (*canabae*) en de hulptroepenkampen (militaire *vici*). De soldaat kocht daar vooral luxueus voedsel, dat een welgekomen aanvulling was van het dagelijkse rantsoen. De soldaat kocht ook luxe-aardewerk en kledij aan. In de kroegen dronken de soldaten bier en wijn en in de bordelen lieten ze zich door vrouwen bedienen. In de *canabae* en *vici* kwamen ook rondreizende handelaars langs⁷¹.

De militairen pasten eveneens een aantal minder fraaie praktijken toe om voedsel en goederen te bemachtigen: opvorderingen die nauwelijks vergoed werden, afpersingen en plunderingen. Het spreekt vanzelf dat dit, met uitzondering in periodes van oorlog en gebiedsuitbreiding, nagenoeg altijd illegaal was⁷². Slechts in crisissituaties gaf de legerleiding toestemming om te plunderen, bijvoorbeeld tijdens de opstand van de Bataven⁷³. Een sterk staaltje hiervan vinden we in de *Agricola*⁷⁴. Tacitus schrijft dat de soldaten in

⁶⁷ C.M. Wells, 'L'implantation des ateliers de céramique sigillée en Gaule: problématique de la recherche', *Figlina* 2, 1977, pp. 1-11.

⁶⁸ J.D. Anderson, *Roman military supply in North-East England. An analysis of and an alternative to the Piercebridge Formula*, (= BAR British Series, 224), Oxford, 1992, p. 77.

⁶⁹ Voor een goed overzicht zie D.P.S. Peacock, *op. cit.*, pp. 136-151.

⁷⁰ P. Garnsey en R. Saller, *op. cit.*, p. 92.

⁷¹ L. Wierschowski, *op. cit.*, pp. 112-125.

⁷² G. Webster, *The Roman Imperial Army of the first and second centuries a.d.*, London, 1969, pp. 261-262.

⁷³ L. Wierschowski, *op. cit.*, p. 154.

⁷⁴ Tacitus, *Agricola* 19,4.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

Britannia grote hoeveelheden graan van de bevolking opvorderden, waarna de burgers werden gedwongen om voor gesloten graanschuren te wachten en hun graan aan hallucinante prijzen terug te kopen. Toen Agricola er gouverneur werd in 77/78 na Chr., werd hij geconfronteerd met dit misbruik. Zijn reactie op deze wantoestanden was kordaat: hij schroefde de graanlichtingen terug en zorgde voor minder zware belastingen⁷⁵.

Een brief van de inwoners van Scaptopara in Thracië, gericht aan keizer Gordianus (238 na Chr.), is een mooie illustratie wat de problemen konden zijn van een nederzetting gesitueerd tussen twee kampen⁷⁶. In dit schrijven uitten de inwoners van Scaptopara hun onvrede over het feit dat de soldaten, aangetrokken door de warme bronnen en het jaarlijkse festival, regelmatig naar het dorp afzakten en er gastvrijheid en voedsel eisten zonder ervoor te willen betalen⁷⁷.

Uit deze en talrijke andere voorbeelden is duidelijk hoe soldaten hun positie misbruikten om mensen af te persen. G. Webster gaat zelfs iets verder. Volgens hem werd dit gegeven grotendeels geaccepteerd en protesten van hogerhand kwamen er pas wanneer de opvorderingen en de afpersingen te excessief werden⁷⁸. Bij de evangelist Lucas⁷⁹ vinden we een confirmatie van deze praktijken: “Ook soldaten ondervroegen hem (Johannes de Doper): *En wij, wat moeten wij doen?* Hij antwoordde: *Niemand uitplunderen, niemand iets afpersen, maar tevreden zijn met uw soldij*⁸⁰”.

3.2 De bevoorrading van het *castellum* van Maldegem-Vake

3.2.1 De instanties die instonden voor de bevoorrading van het *castellum*

Op basis van onze huidige kennis van de bevoorrading van het leger tijdens de Hoge Keizertijd en de specifieke organisatie van *Gallia Belgica* tijdens de regering van Marcus Aurelius (*supra*), kunnen we ons een beeld vormen van de instanties en personen betrokken bij de bevoorrading van het kamp.

De financiële kant werd behartigd door de *procurator Belgicae et duarum Germaniarum*. Deze procurator had een apart statuut. Hij stond in voor het beheer van de financiën van *Gallia Belgica*, *Germania Inferior* en *Germania Superior*⁸¹. Deze speciale situatie was historisch gegroeid. Nadat de beide

⁷⁵ D.J. Breeze, *Roman Scotland. Frontier Country*, London, 1996, p. 84.

⁷⁶ *CIL* III, 12336.

⁷⁷ G. Webster, *op. cit.*, p. 261; S. Mitchell, *op. cit.*, pp. 114-115.

⁷⁸ G. Webster, *op. cit.*, p. 262.

⁷⁹ Lucas 3, 14.

⁸⁰ Geciteerd in G. Webster, *op. cit.*, p. 262.

⁸¹ F. Jacques en J. Scheid, *op. cit.*, p. 175; W. Meyers, *op. cit.*, p. 16.

Germaniae tussen de jaren 82 en 90 na Chr. van *Gallia Belgica* afgescheiden werden, bleef de procurator van *Gallia Belgica* ook de financiën van de *Germaniae* beheren⁸². Zijn hoofdresidentie was het centraal gelegen Trier. Hij werd geassisteerd door drie onderprocuratoren, die elk één provincie, met name *Gallia Belgica*, *Germania Inferior* en *Germania Superior*, behartigden⁸³. We kennen niet de naam van de persoon die tijdens het gouverneurschap van Didius Iulianus deze functie waarnam. Wel weten we dat een zekere Titus Desticius T(iti) f(ilius) Cl(udia) Severus kort na 166 na Chr. *procurator Belgicae et duarum Germaniarum* was⁸⁴ en dat Sextus Baius Pudens deze post ten laatste in 175 na Chr. bekleedde⁸⁵. Deze procuratoren inden belastingen in geld en in natura en deden opvorderingen en aankopen. Een deel daarvan was bestemd voor de interventiemacht tegen de *Chauci*. Deze goederen konden zowel door de medewerkers van de procuratoren, door privé-handelaars of door soldaten tot in de kampen gebracht worden. Doordat de drie provincies *Gallia Belgica*, *Germania Inferior* en *Germania Superior*, één financiële provincie vormden, kon bij de doorvoer van staatsgoederen veel tijd en geld bespaard worden, wat ten goede kwam aan de bevoorrading van de kampen in deze gebieden. Dus ook het kamp van Maldegem-Vake was hierbij gebaat. Aannemelijk is dat voor de logistieke ondersteuning van de bevoorrading, soldaten van Maldegem-Vake werden gedetacheerd naar de stafdiensten van de procurator en de gouverneur.

In verband met de belastingen en de opvorderingen moet evenwel rekening gehouden worden met de situatie in het noorden van *Gallia Belgica* zelf. Dit deel was door de *Chauci*-invallen zwaar getroffen (*supra*). De plunderingen kunnen niet anders dan een nadelig effect gehad hebben op de economie, waarbij we ons kunnen voorstellen dat niet enkel een deel van de oogst verwoest werd, maar ook bedrijfsgebouwen tot puin werden herleid. De belasting-administratie kon daardoor in dat deel van *Gallia Belgica* minder belastingen in geld en natura eisen en kon er ook minder opvorderen. Daardoor dienden vermoedelijk andere delen van *Gallia Belgica* en/of andere provincies zwaarder belast te worden om uit de kosten voor de *Chauci*-campagnes te komen. Historische teksten confirmeren dat Marcus Aurelius de gebieden, die nauwelijks door oorlog waren getroffen, zwaarder belastte om de belastingverliezen in evenwicht te houden⁸⁶.

Didius Iulianus, gouverneur van *Gallia Belgica* én hoofd van de militaire operatie, zal ongetwijfeld een belangrijke rol hebben gespeeld in de logistieke

⁸² F. Jacques en J. Scheid, *op. cit.*, p. 175.

⁸³ W. Meyers, *op. cit.*, p. 16.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 79.

⁸⁵ *Ibid.*, pp. 79-80.

⁸⁶ L. Wierschowski, *op. cit.*, pp. 157-158; T. Frank, *An economic survey of ancient Rome, Volume V. Rome and Italy of the empire*, Baltimore, 1940, p. 77.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

opvolging van de bevoorrading. Als voormalig legioencommandant en militair gouverneur van *Germania Superior* zal hij ongetwijfeld op de hoogte geweest zijn van de noden van de legereenheden (*supra*).

Een groot deel van de goederen werd geleverd door handelaars die werkten voor de civiele en/of militaire administratie. Daarnaast zal Maldegem-Vake gedeeltelijk bevoorraad zijn geworden door zelfstandige handelaars. Naar analogie met het reeds besproken *pridianum* (*supra*), kunnen we ervan uitgaan dat het de soldaten waren die de toeleveringslijnen beschermden.

Regelmatig werd ook aan een aantal militairen uit het kamp opgedragen om goederen bij de bevolking op te vorderen en aankopen te doen. Zij konden een beroep doen op hun eigen transportmiddelen, maar konden ook wagens, lasten en trekdiere bij de plaatselijke bevolking opvorderen.

Aan zelfvoorziening besteedden de soldaten van het *castellum* van Maldegem-Vake waarschijnlijk niet zoveel tijd. Toch had het *castellum* van Maldegem-Vake een eigen kleine artisanale bedrijvigheid⁸⁷. Bij de opgravingen werden onder meer aanwijzingen gevonden voor een ijzersmederij in de noordoostelijke sector van het kamp.

Daarnaast waren er binnen de eenheid een aantal militairen die zich specifiek met de voedselbevoorrading bezighielden. Het voedsel dat in het kamp toekwam, werd genoteerd, opgeslagen en verdeeld. Een aantal soldaten stond in voor de bereiding en de verwerking van het voedsel.

3.2.2 *Het verkeersnet*

Wanneer men de bevoorrading van een bepaalde site onderzoekt, is het belangrijk om ook het omliggende verkeersnet aandachtig te bekijken. Een specifieke inplanting, het al dan niet voorkomen van land- en/of waterwegen en de aard van de verkeerswegen kan indicatief zijn voor het al dan niet aanwezig zijn van een bepaald product.

In de Romeinse periode werden lokale en regionale goederen zowel via het water- als het wegnnet vervoerd, terwijl de goederen die van ver kwamen, hoofdzakelijk via het waternet (rivier en zee) werden getransporteerd.

Over de wegeninfrastructuur in dit deel van het Romeinse Rijk zijn we niet goed ingelicht. In Zandig Vlaanderen was van echte grote wegen geen sprake. Het waren zandwegen met afwateringsgrachten aan weerszijden van de weg. Enkel in de omgeving van de nederzettingen waren deze wegen verhard. Wel

⁸⁷ H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), p. 192.

werd ervoor gezorgd dat de wegen op hoge, dus droge, plaatsen werden aangelegd. Deze slechte wegen hadden als nadelige gevolgen dat de bevoorrading eerder traag gebeurde en dat het verkeer in periodes van hevige regenval vast kon raken. Aan de hand van luchtfotografische gegevens, gekoppeld aan testopgravingen en simulatiemodellen, krijgen we toch een zekere kijk op de ligging van deze wegen. Voor Maldegem-Vake kunnen onder meer volgende lokale wegen van belang zijn geweest: de weg van Aalter naar Maldegem, de weg van Maldegem naar Aardenburg en de weg van Brugge naar Waasmunster⁸⁸. Het wegtransport in deze streken gebeurde vooral met behulp van ossenkarren, in mindere mate met lastdieren, die eerder in bergachtige streken werden ingezet.

Het *castellum* was ook zeer gunstig gelegen ten opzichte van het waterwegennet. De goederen konden gemakkelijk over het water tot bij het kamp getransporteerd worden. De Ede liep ongeveer 1 km ten oosten van het kamp (*supra*). Lokaal en regionaal waren ook de Kale, de Hoogkale en de Durme van groot belang. Deze drie rivieren waren corridors tussen de Scheldevallei/Waasland en het *castellum*. Ook het belang van de Schelde en Leie kan nauwelijks worden overschat. Een belangrijk deel van de goederen, bestemd voor het *castellum* van Maldegem-Vake, gebeurde ongetwijfeld langs dit traject. Hierbij denken we bijvoorbeeld aan Doornikse kalksteen, aardewerk uit Noord-Frankrijk en tarwe uit de Leemstreek. Ook langs de belangrijke 'internationale' verkeersas Rhône-Saône-Moezel-Rijn-Waal-Maas-Oosterschelde, werden goederen vervoerd, zoals olijfolie- en wijnamforen, luxe-aardewerk, glas en vulkanische tufsteen. Voor het bevaren van onze rivieren werd vooral gebruik gemaakt van de platbodems van het type Zwammerdam⁸⁹.

3.2.3 *Het achterland*

Hoewel de inplanting van het *castellum* te Maldegem-Vake uitsluitend werd gedicteerd door strategische overwegingen, kende het kamp toch een economisch gevarieerd achterland. Dit was een niet onbelangrijk voordeel want daardoor konden de kosten voor de bevoorrading gelimiteerd worden.

Die variëteit is te verklaren door de aanwezigheid van drie verschillende bodemkundige zones: zandgronden (*fig. 8: IIa en IIb*), zandgronden met opduikende tertiaire klei (*fig. 8: I*) en het kustgebied met zijn slikken, schor-

⁸⁸ T. Wiedemann, M. Antrop en F. Vermeulen, 'Analysis of the Roman road system around Cassel and applications of a GIS-model in Sandy Flanders', in: F. Vermeulen (ed.), *Ancient Lines in the Landscape*, Gent, 2000.

⁸⁹ M.D. De Weerd, 'Schepen in de Romeinse tijd naar Zwammerdam (Z.H.)', *Westerheem*, jaargang 25, nr. 3, 1976, pp. 129-137.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

ren en veengebieden (fig. 8: III). In de zone met zandgronden deed men aan agrarische activiteiten (landbouw en veeteelt). Onderzoek heeft aangetoond dat dit gebied dicht verspreid is met Romeinse sites. Dit bewoningspatroon is wellicht gerelateerd aan de ligging tussen twee, uit landbouwkundig oogpunt minder interessante gebieden, namelijk de cuesta in het zuiden (*infra*) en het nattere gebied ten noorden⁹⁰. In de zone met opduikende tertiaire klei van de Bartoon-formatie (cuesta Oedelem-Zomergem) kende men in de Romeinse tijd kleiverwerkende industrieën⁹¹. Bovendien kon in dit bosrijke gebied hout gekapt worden⁹². Ten zuiden van deze cuesta, in het Aalterse, werd Paniseliaanse zandsteen ontgonnen. Het kustgebied was onder meer belangrijk als leverancier van zout en turf.

Deze variëteit zorgde er niet alleen voor dat de belangrijkste levensmiddelen lokaal konden worden aangeschaft, maar ook een belangrijk deel van de gebruiksvoorwerpen en de materialen nodig voor de bouw. Voor de bouw van het *castellum* gebruikten de soldaten eik, els en berk. Deze drie houtsoorten groeiden in de onmiddellijke nabijheid. Uit palynologisch onderzoek blijkt dat het landschap ten tijde van de militaire occupatie niet boomloos was, maar begroeid met restanten bos: eik en berk op de zandige, droge bodems; els op de lager gelegen, vochtige bodems⁹³. Eik werd gebruikt voor de bouw van de barakken, toegangspoorten en het verdedigingssysteem, els en berk voor de constructie van de drinkwaterputten⁹⁴. Voor de verharding van de wegen in het kamp ontgonnen de soldaten Paniseliaanse zandsteen⁹⁵ in de omgeving van Aalter⁹⁶. Het was trouwens de dichtste plaats, gelegen ongeveer 15 km ten zuiden van het *castellum*, waar natuursteen kon worden gedolven. Een vijftal kilometer ten zuiden van het *castellum* begint de cuesta Oedelem-Zomergem. Deze cuesta was voor de Romeinen interessant voor zijn opduikende tertiaire klei, de Bartoonklei. Voor de buitenbekleding van de waterputten gebruikte men Bartoonklei uit Kleit (gehucht van Maldegem), gelegen op ongeveer 5 km ten zuidwesten van het *castellum*. Ook voor de bekleding van de barak-

⁹⁰ W. De Clercq en H. Thoen, *De Gallo-Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland. Een studie op basis van intensieve en multi-disciplinaire prospectie (1996-1997). Synthèse-Rapport 1997*, Universiteit Gent, 1997, p. 21; H. Thoen en W. De Clercq, *op. cit.*, p. 5.

⁹¹ Zoals bvb. Zomergemboven: W. De Clercq en H. Thoen, 'IJzertijdvondsten te Zomergemboven (gem. Zomergem, O.-VI.)', *Lunula* 3, 1995, pp. 73-76.

⁹² W. De Clercq en H. Thoen, *De Gallo-Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland ...* (zie noot 90), p. 21.

⁹³ R. De Ceunynck, 'Palynological investigation at the Roman fortified site of Maldegem (East-Flanders, Belgium)', in: H. Thoen., *The roman fortified site at Maldegem (East Flanders)*. ... (zie noot 8), pp. 31-36.

⁹⁴ H. Thoen, 'Nieuw licht op onze Romeinse geschiedenis ...', (zie noot 8), p. 255.

⁹⁵ H. Thoen, 'Le camp romain de Maldegem ...', (zie noot 8), p. 192.

ken zal men deze klei gebruikt hebben. Hoewel er nog geen analyse is gebeurd van de dakpannen, is het hoogst waarschijnlijk dat ook deze uit Bartoonklei werden vervaardigd. Import uit het Waasland (Rupeliaanse klei) mag echter niet worden uitgesloten.

Een belangrijk deel van de levensmiddelen werd door de boeren in het achterland geleverd. Paleo-ecologische studies tonen ons in grote lijnen het voedingspatroon van de soldaat gelegerd in Maldegem-Vake. Zo weten we onder meer welke plantaardige producten tot het dieet van de soldaat behoorden: tarwe, spelt, emmer, gerst, linze, hazelaar, okkernoot, komkommer en wellicht ook haver/oet, braam en gewone vlier⁹⁷. Wat de graansoorten betreft, weten we dat tarwe en spelt uit de Leemstreek werden geïmporteerd. Emmer en gerst waren de dominante gewassen op de arme zandbodems, de saline kuststreken en de rivierkleigebieden. Emmer en gerst konden dus lokaal aangeschaft worden. Wel moeten we in gedachten houden dat de Zandstreek onmogelijk grote hoeveelheden van dit graan kon leveren. De boeren in de Zandstreek bleven immers grotendeels vasthouden aan het pre-Romeinse model, namelijk het cultiveren van een breed spectrum aan gewassen, uitsluitend bedoeld voor lokale consumptie en voor het voederen van de veestapel⁹⁸. Ook haver werd ter plaatse verbouwd. Tarwe, spelt en emmer waren nodig voor het brood van de soldaat; gerst en haver als voeder voor de paarden. Opmerkelijk is dat er, in één palynologische studie, ook rogge voorkomt⁹⁹. Volgens W. Groenman-van Waateringe werd deze graansoort in de onmiddellijke omgeving van het kamp geteeld. J. Bastiaens en C. Verbruggen zijn van mening dat de teelt en consumptie van rogge vooral een inheems-Romeinse aangelegenheid was¹⁰⁰ en dat de Romeinse militairen betere graansoorten verkozen. Naast rogge trof W. Groenman-van Waateringe ook boekweit aan¹⁰¹. Tot voor kort dacht men dat boekweit pas vanaf de Middeleeuwen werd verbouwd. De vondst van boekweitpollen in het kamp van Maldegem-Vake en in andere militaire kampen toont duidelijk aan dat reeds tijdens de

⁹⁶ B. Fobe en G. De Geyter, 'Petrographical characterisation and origin of the rock fragments found at the Roman site of Maldegem (1984 excavation campaign)', in: H. Thoen en N. Vandermoere, *The Roman fortified Site at Maldegem (East Flanders). 1985 Excavation Report*, ... (zie noot 8), p. 40; R. Nijs, 'Petrographical characterization and origin of the rock fragments found in well 1 at the Roman site of Maldegem (1985 excavation campaign)', in: J. Bourgeois (red.), *Archeologisch Jaarboek Gent 1992*, Gent, 1993, pp. 175-176.

⁹⁷ J. Bastiaens en C. Verbruggen, *op. cit.*, pp. 38-40.

⁹⁸ N. Roymans, 'The sword or the plough. Regional dynamics in the romanisation of Belgic Gaul and the Rhineland area', in: N. Roymans (ed.), *From the sword to the plough. Three studies on the earliest romanisation of northern Gaul*, (= Amsterdam Archaeological Studies, 1), Amsterdam, 1996, pp. 79 en 82.

⁹⁹ W. Groenman-Van Waateringe, 'Palynological investigation of a Ditch fill at the roman site of Maldegem', in: J. Bourgeois (red.), *op. cit.*, pp. 163-167.

¹⁰⁰ J. Bastiaens en C. Verbruggen, *op. cit.*, pp. 40-41.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

Romeinse occupatie boekweit werd geteeld. Het dieet van de soldaat bestond ook uit typisch mediterrane producten, zoals linze, komkommer en okkernoot. Boekweit is waarschijnlijk zelfs een oosters product. Naast in hoofdzaak inheemse gerechten konden de militairen dus eveneens genieten van zuiderse specialiteiten.

Door de hoge zuurtegraad van de bodem werden er geen resten van botten, schelpen of graten gevonden zodat we niets met zekerheid kunnen poneren over de dierlijke component van het dieet. Wel weten we uit een onderzoek van R.W. Davies dat vlees op het menu van de soldaat stond en dat hij in normale omstandigheden over zijn dagelijkse portie vlees niet kon klagen¹⁰². Dit beeld moet echter genuanceerd worden. Resultaten van de sterolen-analyse van de riolering van Bearsden, een fort voor een hulptroep aan de Muur van Antoninus Pius, tonen aan dat het dieet in dit fort hoofdzakelijk vegetarisch was¹⁰³. De legerenheid van Maldegem-Vake onttrok ongetwijfeld zijn consumptievee (rund, schaap/geit en varken) en zijn zuivelproducten aan de lokale boeren. De Zandstreek had in de Romeinse tijd een belangrijke veeteelt-economie¹⁰⁴.

Het kamp van Maldegem-Vake lag dichtbij de Noordzee. Daarom is het aannemelijk dat de soldaten ook schelpdieren zoals oesters, mossels en kokkels aten. Vis stond wellicht niet op het menu want, in zoverre we weten, at de Romeinse soldaat normaliter geen vis, tenzij ze verwerkt was in de befaamde vissausen¹⁰⁵. Het zout, een ander belangrijk levensmiddel, werd opgekocht bij de Menapische zoutzieders¹⁰⁶.

Ook heel wat gebruiksvoorwerpen kenden een lokale oorsprong. Zo onttrok de legerleiding een belangrijk deel van zijn aardewerk in de omliggende nederzettingen. Dit aardewerk heeft de volgende karakteristieken: de producten zijn handgemaakt of op een traag wiel vervaardigd, matig hard gebakken, hebben een grauwe tot zwarte kleur, zijn verschaald met kleikruimels, zand en organische elementen en hebben vaak een kamstreepversiering¹⁰⁷. Ze slui-

¹⁰¹ W. Groenman-Van Waateringe, *op. cit.*, 163-167.

¹⁰² R.W. Davies, 'The Roman Military Diet', *Britannia*, 2, London, 1971, pp. 126-127.

¹⁰³ D.J. Breeze, 'The impact of the Roman army on North Britain', in: J.C. Barrett, A.P. Fitzpatrick en L. Macinnes (eds.), *op. cit.*, p. 228.

¹⁰⁴ N. Roymans, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰⁵ R.W. Davies, 'The Roman Military Diet' ... (zie noot 102), pp. 128-129.

¹⁰⁶ H. Thoen, *De Romeinen langs de Vlaamse kust*, 1987, p. 70.

¹⁰⁷ W. Dhaeze, *op. cit.*, *Deel II. Materiaalstudie*, pp. 59-73.

ten goed aan bij het zogenaamde kustaardewerk¹⁰⁸. Gedurende de hele Romeinse periode werd in de Zandstreek hoofdzakelijk handgemaakt aardewerk geproduceerd¹⁰⁹. Deze groep vormt zelfs de op één na belangrijkste aardewerkgroep binnenin het *castellum*¹¹⁰. Daarom is het niet verwonderlijk dat men in deze groep een zeer breed gamma aan vormen aantreft: verschillende types borden, kommen, flessen, kookpotten en deksels. Zelfs een bikkel werd in dezelfde pasta als het handgemaakte aardewerk vervaardigd¹¹¹. (fig. 10)

In de groep van het handgemaakte aardewerk is er een vorm die bijzonder kan genoemd worden. Het is een fles, gekarakteriseerd door een bolvormig lichaam, een brede en hoge hals, een eenvoudige opgerichte rand en een circulaire doorboring ter hoogte van de schouder met een diameter van ca. 2 cm. Door de grootte van deze fles (bijna 20 cm hoog) lijkt het ons uitgesloten dat het om veldflessen ging. Waarschijnlijk waren het containers voor één of andere vloeistof. Een min of meer identieke vorm, maar dan wel kleiner, is ons enkel bekend uit het kamp van de *Classis Britannica* in Dover¹¹². (fig. 11)

Onmiddellijk ten noordoosten van het *castellum* bevond zich een landelijke nederzetting. Deze nederzetting, die te dateren is in de tweede en derde eeuw, bestond al vóór de komst van de legereenheid. De vraag kan gesteld worden of deze nederzetting zich tot een typische militaire *vicus* ontwikkeld heeft, maar wegens het kortstondige karakter van het *castellum* was dit wellicht niet het geval. Dit wil echter niet zeggen dat deze nederzetting geen grote rol kan gespeeld hebben in de bevoorrading van het *castellum*. Misschien werd er

¹⁰⁸ H. Thoen, *De Belgische Kustvlakte in de Romeinse tijd. Bijdrage tot de studie van de landelijke bewoningsgeschiedenis*, (= Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XL, 88), Brussel, 1978, pp. 179-188; *id.*, *De Romeinen langs de Vlaamse kust*, 1987, pp. 44 en 74-75.

¹⁰⁹ F. Vermeulen, *Tussen Leie en Schelde. Archeologische inventaris en studie van de Romeinse bewoning in het zuiden van de Vlaamse Zandstreek*, (= Archeologische Inventaris Vlaanderen, Buitengewone reeks, nr. 1), Gent, 1992, pp. 103-112; *id.*, 'Céramique non tournée du haut et du bas-empire en Flandre sablonneuse, Belgique', in: L. Rivet, *Société Française d'Etudes de la Céramique Antique en Gaule. Actes du Congrès de Tournai 28-31 mai*, 1992, pp. 279-289; H. Thoen en F. Hanut, 'Un lot de céramiques modelées dans une fosse-dépotoir d'époque Trajane à Destelbergen (Belgique, Flandre orientale)', in: M. Lodewijckx (ed.), *Belgian Archaeology in a European setting II*, (= Acta Archaeologia Lovaniensia Monographiae, 13), Leuven, 2001, pp. 185-195.

¹¹⁰ F. Hanut, H. Thoen avec la collaboration de W. Dhaeze, 'La céramique de tradition indigène dans le facies ménapien du Haut-Empire', in: S.F.E.C.A.G., *Actes du Congrès de Lille-Bavay*, 2001 (ter perse).

¹¹¹ W. Dhaeze, *op. cit.*, *Deel II. Materiaalstudie*, pp. 61-69.

¹¹² B. Philp, *The excavation of the Roman forts of the Classis Britannica at Dover 1970-1977*, Kent, 1981, p. 243 en fig. 70.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

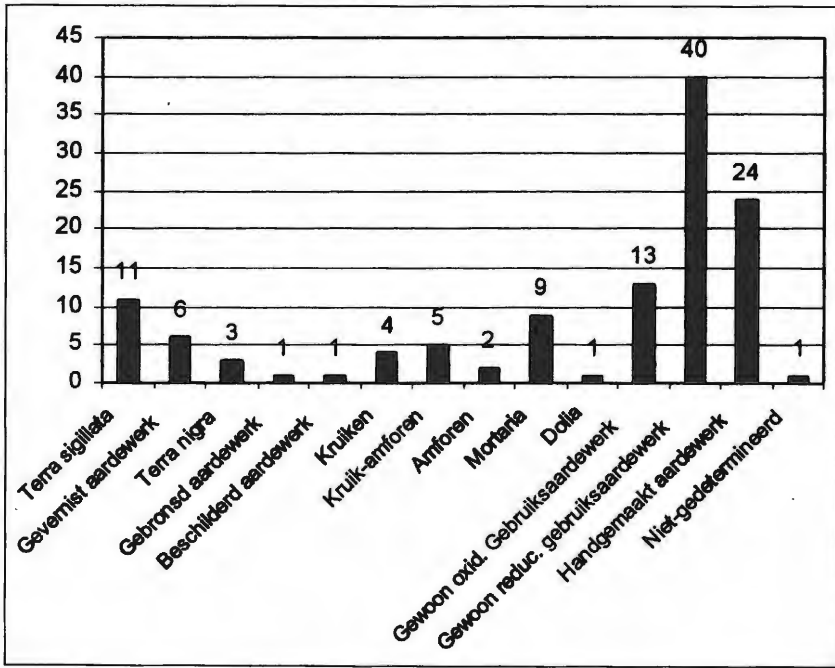

Fig. 10. Histogram met het minimum aantal individuen per aardewerkcategorïe (op basis van de context van spitsgrachten en titulum). Het lokale handgemaakte aardewerk is goed voor 24 individuen - (W. Dhaeze en F. Hanut)

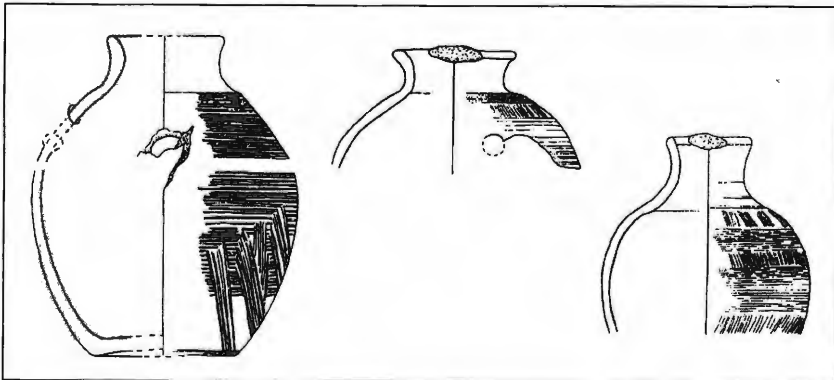

Fig. 11. Flessen in handgemaakt aardewerk (schaal 1/3) - (Tekening: J. Angenon)

zelfs markt gehouden. De inplanting van het *castellum* van Maldegem-Vake, en later ook van Aardenburg, zal ongetwijfeld gezorgd hebben voor een stimulators van de plaatselijke economie. Vermoedelijk konden zich nieuwe landelijke bedrijfsjes en marktcentra ontwikkelen. Maldegem-Reesinghe en Adegem-Stalijzer zijn hiervan twee voorbeelden¹¹³.

3.2.4 Import

De eenheid gestationeerd te Maldegem-Vake verkoos dus om zoveel mogelijk goederen lokaal aan te schaffen. Wat niet ter plaatse voorhanden was, haalden ze zoveel mogelijk uit de regio, want langeafstandhandel was in het algemeen zeer duur en inefficiënt en werd pas ingeschakeld voor goederen die lokaal of in de regio nauwelijks of helemaal niet beschikbaar waren. Zeker is dat de legerleiding goed bekeek wat de meest effectieve en goedkope manier was om een bepaald goed in het kamp te krijgen¹¹⁴.

Wat de voedselbevoorrading betreft: de lokale bevolking kon niet in alle behoeften voorzien. Voor bepaalde producten zoals tarwe, spelt, bier moest de nabije regio aangesproken worden. Maar ook uit verder af gelegen delen van het Romeinse Rijk, zoals Zuid-Spanje en Zuid-Frankrijk, werden levensmiddelen opgestuurd. Tarwe en spelt werden geïmporteerd uit de Leemstreek. In het kamp werd ook bier gedronken. Dit werd wellicht aangevoerd uit de nabijgelegen Scheldevallei in de vermaarde rode amforen¹¹⁵. Het verbruik van wijn blijkt dan weer uit de aanwezigheid van Zuid-Gallische wijnamforen (Gauloise 4). Wijn was vooral gereserveerd voor de officieren; de gewone soldaten dronken doorgaans bier. Olijfolie werd uit Zuid-Spanje (*Baetica*) geïmporteerd. Deze olijfolie werd vervoerd in Dressel 20-amforen waarvan in het kamp talrijke fragmenten werden gevonden. De olijfolie-amforen werden, zoals ook de Zuid-Gallische wijnamforen, via de Rhône-Saône-Rijn-as vervoerd. Deze olie werd niet enkel in de keuken gebruikt, maar diende ook als lichaamsverzorging en als brandstof voor de olielampen.

In het kamp werd ook glas gevonden. Het werd gebruikt als drinkservies en voor het opslaan van vloeistoffen. De meeste glasfragmenten uit de spitsgrachten en de *titulum* kunnen toegeschreven worden aan prismaflessen (Isings 50) en cilinderflessen (Isings 51)¹¹⁶. Deze twee flestypen werden

¹¹³ H. Thoen en W. De Clercq, *op. cit.*, p. 9.

¹¹⁴ P. Garnsey en R. Saller, *op. cit.*, p. 90.

¹¹⁵ J.H. Van Der Werff, H. Thoen en R.M. Van Dierendonck, 'Scheldevallei-amforen, Belgisch bier voor Bataven en Cananefaten?', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks - deel LI, 1997, pp. 14-15.

¹¹⁶ W. Dhaeze, *op. cit.*, Deel II. *Materiaalstudie*, pp. 77-78.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

gebruikt als containers voor transport en opslag van vloeistoffen. Door zijn vierkante vorm was de prismafles ideaal om vloeistoffen te transporteren: de flessen konden naast elkaar in kratten worden geplaatst¹¹⁷. Deze flessen zijn vermoedelijk afkomstig van Keulen.

Het aardewerk is afkomstig uit diverse regio's van het Romeinse Rijk. Naast lokale producten, die we in voorgaand punt hebben besproken, zijn er de producties uit de Scheldevallei, vervaardigd in Rupeliaanse klei. Het betreft niet enkel gebruiksaardewerk, maar ook kruiken, kruikamforen, *dolia* en bekers. Een ander belangrijk deel van het gebruiksaardewerk, evenals producten in zeepaardewerk (*terra nigra*, kruiken en *mortaria*), zijn afkomstig uit de Leemstreek (Noord-Frankrijk en Henegouwen) en de Zandleemstreek. Verder werden uit de Maasvallei *mortaria* en kruikamforen geïmporteerd, uit de *Civitas Tungrorum* kookpotten en bijhorende deksels en uit Bavay *mortaria*. De *terra sigillata* verdeelt zich evenredig tussen producten uit Centraal-Gallië en Oost-Gallië (hoofdzakelijk Rheinabern, maar ook Trier). Uit Keulen en het Neder-Rijngebied komt niet enkel geïmporteerd aardewerk, maar ook kruiken, *mortaria* en *dolia*. Daarnaast werden ook fragmenten Zuid-Gallische (Gauloise 4) en Zuid-Spaanse amforen (Dressel 20) aangetroffen. Momenteel is het nog niet duidelijk welke soorten aardewerk de soldaten met zich meebrachten en wat tijdens de (kortstondige) occupatie werd aangevoerd.

De aanvoer van bouwmaterialen werd waarschijnlijk zeer nauw door de militaire administratie opgevolgd. In het kamp trof men naast Paniselianse zandsteen, die in de regio ontgonnen werd, volgende steensoorten aan: vulkanische tuf uit het Eifelgebied, Doornikse kalksteen en leisteen uit de Ardennen. Dit is merkwaardig omdat de gebouwen, althans in de opgegraven sector, in hout waren opgetrokken. De aanwezigheid van dergelijke steensoorten lijkt te suggereren dat de hoofdgebouwen, die nog niet zijn opgegraven, een fundering hadden in steen en een dakbedekking in leisteen.

Nog het vermelden waard zijn de werpstenen, waarvan er talrijke werden gevonden in de opvulling van de spitsgrachten en de *titulum*¹¹⁸ en in het uitbraakspoor van de *porta decumana*. Ze werden door de soldaten zelf verzameld in en meegebracht uit de Maasvallei. Deze keien dienden als projectiel en werden met de hand naar de vijand geworpen. De afmetingen en de gewichten van deze projectielen zijn relatief éénvormig. Het merendeel van deze rolkeien heeft een lengte tussen 7,8 en 9,3 cm. De werpkeien wegen

¹¹⁷ C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, (= *Archaeologica Traiectina*, II), Groningen, 1957, pp. 63 en 66-68; H.E.M. Cool en J. Price, *Roman vessel glass from excavations in Colchester*, 1971-85, (= *Colchester Archaeological Report*, 8), Colchester, 1985, p. 179.

¹¹⁸ W. Dhaeze, *op. cit.*, *Deel II. Materiaalstudie*, pp. 87-88.

gewoonlijk tussen de 0,10 en 0,49 kg, met een piek in de categorie 0,20-0,29 kg. Ook op andere militaire sites werd dit type van projectiel gevonden. Het grote verschil is dat de werpstenen gevonden op andere militaire sites vervaardigd zijn in gemakkelijk te bewerken steensoorten¹¹⁹. (fig. 12)

Fig. 12. Werpstenen gevonden in de verdedigingsgrachten - (Opname W. Dhaeze)

4 Besluit

Het gebeurt niet vaak dat een archeologische site zo scherp kan gedateerd worden en aan een zeer specifiek historisch feit kan toegeschreven worden. Om die redenen mag de site van Maldegem-Vake dan ook uniek genoemd worden: deze versterking werd opgericht in de jaren 172-174 na Chr. om de invallende *Chauci* te bedwingen. Bovendien zijn de meeste aspecten van het kamp goed gekend. Zo weten we hoe het kamp eruitzag en wat het strategische belang ervan was. Allerlei gegevens verschaffen ons informatie over de troepensterkte en over de herkomst van de eenheid. Dankzij de hulp van allerlei exacte wetenschappen, zoals de paleobotanie, de pedologie en de petrografie, kon dit beeld nog vervolledigd worden.

¹¹⁹ Bvb. D. Baatz, 'Zur Geschützbewaffnung römischer Auxiliartruppen in der frühen und mittleren Kaiserzeit', *Bonner Jahrbücher* 166, 1966, pp. 201-203; *Id.*, *Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwaldlimes*, (= *Limesforschungen*, 12), Berlin, 1973, pp. 112-113.

HET ROMEINSE KAMP MALDEGEM-VAKE

Een paar jaar geleden werd gestart met de systematische studie van het vondstenmateriaal. Tot nu toe werden enkel nog maar de vondsten uit de verdedigingsgrachten aan een gedetailleerd onderzoek onderworpen. Dit onderzoek verschaft interessante informatie over de leefwijze van de soldaten en over de bevoorrading van het kamp. Het is de bedoeling om in de nabije toekomst ook de andere contexten zoals het poortgebouw en de waterputten nader te bekijken.

In deze bijdrage werd hoofdzakelijk de bevoorrading besproken. We wilden namelijk te weten komen hoe een legereenheid, gestationeerd in een vast kamp, zich in oorlogssituatie van bouwmaterialen, levensmiddelen en gebruiksvoorwerpen voorzag. We onthouden vooral dat de legereenheid zich zoveel mogelijk lokaal trachtte te bevoorraden. Dit geldt in de eerste plaats voor de bouwmaterialen. Het hout voor de constructies, de stenen voor de bestrating, de klei voor de bekleding van waterputten en barakken, werden op lokaal vlak onttrokken. Ook de voornaamste levensmiddelen zoals granen, vlees, zout, groenten en bier, werden voornamelijk aangekocht op de lokale markten. Daar konden eveneens de meeste gebruiksvoorwerpen worden aangekocht zoals gebruiks aardewerk, kledij en werktuigen. Wat ter plaatse nauwelijks of niet beschikbaar was aan bouwmaterialen, levensmiddelen en gebruiksvoorwerpen moest geïmporteerd worden. Daarvoor dienden de regionale en interregionale handelsnetten te worden aangesproken. Via deze netten werden sommige bouwmaterialen zoals Doornikse kalksteen, vulkanische turf uit de Eifel en leisteen uit de Ardennen aangevoerd. Ook het betere gebruiksaardewerk, het luxe-aardewerk en het glas dienden geïmporteerd te worden. De inheemse keuken werd aangevuld met typisch mediterrane producten zoals linzen, wijn en olijfolie. De aanwezigheid van deze laatste twee producten, die respectievelijk vanuit Zuid-Frankrijk en Zuid-Spanje kwamen, toont aan dat de bevoorrading goed georganiseerd was.